

64. Հարցաքննութեան աւարտելուց լետով, հոգաբարձութեան նախադասի, ուսուցիչների և վարժուհիների ստորագրութեամբ կազմուած է արձանագրութիւն, որի մէջ նշանակուած են հարցաքննութեան արդիւնքներն և առաջնորդութեան կողմէն աշակերտներին և աշակերտուհիներին, որոնք արժանաւոր կը լինին փոխադրութեան կամ վկայագրի և թէ՛ ալ աշակերտների և աշակերտուհիների, որոնք նոյն բաժանմունքում պէտք է մնան, կամ որոնք ուսումնարանից պէտք է իսպառ արձակուին: Այդ արձանագրութիւնը ուղարկուած է ի հաստատութիւն Առաջնորդի, որը, վաւերացնելով նորա կանոնաւորութիւնը, լետ է դարձնում գործադրութեան համար և ուսումնարանում պահպանելու համար:

65. Ամառնալին արձակուրդի ժամանակը որոշուած է քաղաքներում յունիսի 15-ից ջ25 օգոստոսի. իսկ գիւղերում սահմանուած է տեղական հանդամանքների համեմատ, ալն է՝ հունձների, ալգեկուծի ժամանակ, հոգաբարձութեան որոշման համեմատ, որ մի անգամ ընդմիշտ հաստատուած է Առաջնորդը:

66. Եկեղ.Մի. ուսումնարանների աշակերտները և աշակերտուհիները արձակուած են կիրակի և ալն տօն օրերը, որ կը նշանակուեն Ամենալն Հայոց Վեհապառ Հայրապետից հաստատուելի առանձին ցուցակում:

ԱՄՍԻԱՅ ՔՐՕՆԻԿ

ԱՄՍՈՆԱՅԻՆ ԶՐՈՅՆԵՐ

Ահա, վերջապէս, գրասեղանիս առջև նստած: Ձեռքս եմ առնում գրիչս, որ մի տառնեակ օր անդործ էր մնացել: Ես օգուտ էի քաղել ժամանակից՝ մի տառնեակ օրով հեռանալ Թիֆլիսի ամառաւ միակերպ և իրօք տաղտկալի կեանքից, հեռանալ ու դնալ Անդրկովկասի ալն վալդերը, որոնք ամենալաւ ամառանոցների հուշակ են ստացել: Դրանք են Բօրօմ և Արասթուման: Ես առաջին անգամն էի տեսնում թէ՛ մէկը և թէ՛ միւրը, Խոստովանուած եմ և վկայում՝ նրանք արժեն ալն բոլոր գովեստներին, որ միշտ լսել եմ նրանց մասին: Բայց ինձ թւում է, թէ Արասթումանի մասին շատ աւելի քիչ են խօսում, քան Բօրօմի մասին. և, ըստ իս, անիրաւաբար: Արասթումանը Անդրկովկասի ամենաքանդելի անկիւններից մէկն է և նշանաւոր է նրանով, որ ոչ միայն ունի անսպալման լաւ չոր, առողջ, խտակ, մաքուր օդ, շնորհիւ իւր բարձր դիրքի (4.248 ոտնաչափ ծովի մակերևութից բարձր) և առատ անտառալին բուսականութեան, ուր սոճին մեծագոյն տեղն է բռնում, ալ և նրանով, որ մի ալդալիսի գեղեցիկ և մաքուր տեղում կա թէ՛ գետակ և թէ՛ տաք ջրեր, որոնց օգտակար դարձնելու համար բանել են և՛ փող և՛ մանաւանդ խելք, գիտութիւն՝ միացած անձէր աշխատութեան հետ, իբր արդիւնք սիրոյ:

դէպի գործը: Աբասթումանը Ռեմերտի գործն է, բժշկապետ Ռեմերտի, որը երկար տարիներ, մինչ վերջին տարիներս, գլուխ էր կովկասեան բժշկական վարչութեան: Թէ որ ուրիշներին լսէի, Ռեմերտը պէտք է Աբասթումանի վերայ տէրունական գանձարանից մի քանի միլիոն մսխած լինէր և ինքը գրանով հարստացած: Բայց ինչպէս ես հաստատաբար իւրից տեղեկացաւ, Ռեմերտը Աբասթումանի վերայ մսխած է ընդամենը 600.000 ռուբլի: Ճիշդ է, որ ալն, ինչ նա գլուխ է բերել ալդ գումարով, սովորական ինժեներները գլուխ կը բերէին անշուշտ մի քանի միլիոն ռուբլով: Գոնէ ալդ տպաւորութիւնը արաւ վերաս մանրադնին ծանօթութիւնը՝ ալն շինութիւնների հետ, որոնցից մէկի մէջ տաք ջրերը արհեստական կերպով պահեցնուած են, միւսի մէջ ամփոփւած են տեսակ-տեսակ վանճաններ և գետակի ջրի աւաղաններ, երրորդի մէջ գոլորշիի բաժինն է և ալն: Բայց ո՛րքան մեծ հմուտութեամբ է շինւած ալդ բոլորը... Արտասահմանում իսկ դժւարութեամբ է կը գտնւի միևնոյն տեղում ֆիզիքական բժշկութեան համար մի աղբան կատարեալ սարք ու կարգ: Այդտեղ ամեն ինչ շինւած է խտադողն պահանջների համեմատ: — Աբասթումանում տրուող բժշկութիւնը ֆիզիքական է, որովհետև դեղեր չեն գործածուած ալդտեղ, ալ հիւանդ մարմնի վերայ ազդում են տաք թէ սառը ջրով և ելեքտրականութիւնով և նոյն իսկ ելեքտրականութիւնով ազդում են մարմնի վերայ ջրի միջոցով: Կան ելեքտրական վանճաններ, զանազան տեսակերատուրի բնական տաք ջրերի վանճաններ, կան դետի սառը ջրի աւաղաններ, կալ աղբիւրի ջրի խիստ սառը աւաղան 9⁰-ով, կալ բաժանմունք սառը դուշերի համար, դուշեր, որոնց 5—6 տեսակները ամփոփւած են մի բարձր և մեծ սրահում և որոնցից իւրաքանչիւրը իւր չափով գործադրութիւնը ունի: Գուշերից մէկը խփում է մինչ 3 ատմօսֆեր ուժով, որը սոսկալի է: Ալդպիսի դուշեր, ինչպէս Աբասթումանում կան, չը կան ոչ միայն Թիֆլիսում, ալ և առհասարակ ամբողջ կովկասում: Նոյնը պէտք է ասուի և ելեքտրական վանճանների համար, որոնց սարքը, ինչպէս վկայում էր ալդ բաժնի կառավարիչ դօքտօր Բաբայանը, Ներդպալում գտնութիւն ունեցողների մէջ անգամ ամենալաւերիցն է:

Նս օգտուում եմ դէպքից իմ ընթերցողների հետ մի փոքր խօսել Աբասթումանի ջրերի մասին ալն պատճառով գլխաւորապէս, որ Աբասթումանի ջրերի մասին հասարակութիւնը նախապաշարած կարծիքներ ունի, որ միանգամայն ցանկալի չէ և մնասակար: Ինչու դէպքից օգտուելով, չ'աշխատենք աւելի ճիշդ դադափարներ տարածել մի տեղի մասին, որը մեր երկրումն է, մեր քթի տակին և ուր ամեն տարի հարիւրաւոր մարդիկ են գնում առանց կանխապէս իմանալու, թէ ի՞նչ տեղ են դնում կամ իրանց կամքով կամ բժշկի խորհրդով, և կամ չեն գնում՝ միմիայն անհասկացողութիւնից և նախապաշարած կարծիքներ ունենալուց Աբասթումանի ջրերի մասին...

Ահա ինչու, ամենին չը վախենալով, որ ինձ կը մեղադրեն թէ ես քրոնիկեօրի սովորական սահմաններից դուրս եմ գալիս՝ իմ ընթերցողներին վստահանում եմ զբաղեցնել մի խնդրով, որը ահագին փոթորիկ բարձրացրեց բժշկական աշխարհում 6—7 տարի առաջ, բայց որը դուրս եկաւ բժշկական նեղ շրջանից, ստանալով հասարակական նշանակութիւն, որը պահպանել է դեռ. յայտօր:

Բանը նրանումն է, որ Աբասթումանի ջրերը առաջ հռչակած էին և գրաւիչ էին հասարակութեան և հիւանդների համար գլխաւորապէս ալն պատճառով, որ կարծում էին, թէ ալը տեղի ջրերը ծծմբալին են. Մեծամեծ ծախքերը, որ արւեցին Աբասթումանի ջրերի համար, կարծես արդարացնում էին միմիայն նրանով, որ ալը ջրերը ծծմբալին են. Բայց ահա քիմիկոսները և բժիշկները, աւելի մեծ ուշադրութեամբ քննելով ալը ջրերը, գտնում են որ դոցա չի կարելի դասել ծծմբալին ջրերի շարքում ալն պատճառով, որ նոցա մէջ ծծումբը շատ աննշան քանակութեամբ է գտնւում, ալն է 1000 մասնիկ ջրի վերայ գալիս են ծծմբալին մասնիկներ մի քիմիկոսի հետազոտութեամբ 0.00008, միւսների ասելով՝ 0.0071, որ ասել է թէ շատ չնչին քանակութեամբ:

Այն հասարակութիւնը, որը ջրերի մէջ միմիայն ծծումբի զօրութիւնըն էր ճանաչում իբր փրկարար, ալը նոր գլխաւորով վրդովւեց, մտածելով, որ մինչ ալը ժամանակ բժիշկները նորան, ալպէս ասած, խաբէին. Ռեմերտը, որը Աբասթումանի բժշկական շինութիւնների նախաձեռնողն էր և գլխաւոր ղեկավարը, պէտք է զգար իրան նեղ դրութեան մէջ. բնականաբար հասարակաց կարծիքը նորան պէտք է մեղադրէր; թէ նա մոլորեցրել է տէրութեանը, հասարակութեանը և որ, ուրեմն, Աբասթումանի ջրերը իբր թէ ոչ մի բանի պէտք չեն:

Ումը չի կատնի, թէ չարախնդրութիւնը ինչ սովորական ախտ է բժշկական դասակարգի մէջ: Կալին ուրեմն չարախնդաց բժիշկներ, որոնք ալը նոր գիւտի մէջ միջոց տեսան անդրդւելի Ռեմերտին դատին գլորելու:

Ինքը Ռեմերտը և ալն մասնաժողովը, որը ընտրւած էր Աբասթումանի ջրերը կանոնաւորելու համար, շտապեցին կայտնելու, որ ծծումբ կալ, միայն թէ նա կորչում է ճանապարհին, ալնպէս որ երբ փակ խողովակները և հերմիտիկապէս փակ ջրամբարը պատրաստ կը լինին, ալն ժամանակ ծծումբը կը մնալ անկորուստ և Աբասթումանի ջրերը կրկին կըստանան իրանց սկզբնական լատկութիւնը:

Այդ խոստումնքները, կարծես, աւելի ևս կասկածաւոր դարձրին Աբասթումանի ջրերի ապագան:

Կովկասեան Բժշկական Ընկերութիւնը, որտեղ գլխաւորապէս տեղի էին ունենում ալը վիճաբանութիւնները և որը ներգործական դեր էր կատարում Աբասթումանի ջրերի կանոնաւորելու գործի մէջ, բաժանւած էր կուսակցութիւնների, ուր անձնականը վերջին դերը չէր խաղում:

Աղդէս էր գործի գրութիւնը, երբ վիճաբանութեան մէջ խառնեց դօքտոր Աւետիք Բարապեանը իւր մի գեկուցումով, կարդացած Կալսե-րական Կովկասեան Բժշկական Ընկերութեան նիստում, 1-ին նոյեմբերի 1883 թ.:

Դօքտոր Բարապեանը իւր ալդ գեկուցման մէջ, որ աչքիս տակ ունիմ ալս բողէին, խնդրին տւեց մի ուրիշ ուղղութիւն, և կանգնեց մի ալ տեսակէտի վերալ, որը ի վերջոյ լաղթող հանդիսացաւ և որի շնորհիւ խնդիրը վճուեց չօրուտ Աբասթումանի ջրերի ազդեցալի: Աս խօսում ևմ տեսակէտի մասին. թէ արդեօք խնդրի ալդ ուղղութիւն տալուն ո՛րքան են նպաստել ուրիշները ալ. Բարապեանից առաջ կամ նրանից լետո՛ւ ալդ ես չը գիտեմ և ալք ինձ չի էլ հետաքրքրում, բայց որ ալդ տեսակէտին է սլարտական Աբասթումանը նրանով, որ նա կրկին ձեռք բերեց իւր բարձր նշանակութիւնը տէրութեան և բժշկական վարչութեան աչքում՝ ալդ անկասկած է: Բայց հասարակութիւնը, որը խնդիրների էութեան մէջ թափանցելու սովորութիւնը չ'ունի, երկար ժամանակ մնաց վաղեմի տաք վիճաբանութիւնների տպաւորութեան ներքոյ, և իւր վիշդութեան մէջ պահեց լատնած կարծիքներից միալն աննպաստները: Իսկ մամուլը չը նպաստեց նախապաշարունների փարատման: Բայց մամուլ ասելով, ի սէր Աստուծոյ, չը հասկանաք հալկական մամուլը, որովհետեւ որ և է Աբասթումա-նի ջրերի խնդիրը ի՛նչ մի խնդիր է, որ հալկական մամուլը արժանի դատէր նորա նոյն իսկ գրութիւնը վիշել, ո՛ւր մնաց թէ ալդ առիթով հղած վիճաբա-նութիւններով իւր ժամանակին հետաքրքրէր...

Դօքտոր Բարապեանը իւր վերոյիշեալ գեկուցման մէջ պնդում է, որ Աբասթումանի տաք ջրերը ծծմբալին հանքաջրերի շարքը դասելու չէ, որովհետեւ, որպէս ասացինք, ապացուցւած է, որ նոցա մէջ ծծմբալին մաս-նիկները շատ աննշան տեղ ևն բռնում: Բայց, ասում էր նա, ծծմբալին չը լինելով, Աբասթումանի ջրերը չեն կորցնում իրանց բարձր նշանակու-թիւնը հէնց ալն պատճառով, որ ալդ ջրերը տաք ջրեր են, գիտութեան մէջ լատնի՝ ա ն տ ա ր ե ր տ ե ր մ ե ր անունով (термиферентныя воды):

Բանից դուրս է գալիս, որ տաք ջրերը, լինին նոքա աւել թէ պա-կաս հարուստ հանքալին բաղադրութիւններով, հէնց ալն պատճառով որ որոշ աստիճանների տաքութիւն ունին, մեծ նշանակութիւն ունին բժշկու-թեան մէջ: Աւ ինչո՛ւ. Որովհետեւ տաք ջրերը ունին ալս լատիութիւնը, որ արագացնում են մարմնի մէջ կատարող սուբստանսների փոխանակութիւնը (обмѣнъ веществ), միևնոյնն է թէ ալդ ջրերը ծծումբ ունին, թէ չ'ունին:

«Բոլոր բրօշկերները մէջ, ասում է պ. Բարապեանը, որ ամեն տարի մեծ քանակութեամբ գրտւում են տաք ջրերի մասին, թէ անտարբերների և թէ ծծմբալիները, ամենքի մէջ միևնոյն լատիութիւններն են գովում: Միակ դանադանութիւնը նորա մէջ կը գտնենք, որ նհարդալին սիստեմի մի քանի հիւանդութիւնների համար, որպէս հիստերիա, նէյտրալիա, հի-

պօխօնդրիւ, թուլացած մարդկանց համար, ալսպէս կոչւած «թուլկրծքանի» հիւանդները համար—գերադասուած են անտարբեր ջրերը. իսկ հնացած սիֆիլիսի համար գերադասութիւնը տալիս են ծծմբալին ջրերին»։ Եւ բժշկապետը աւելացնում է, որ, նոյն իսկ ալդ վերջին հիւանդութեան նկատմամբ, ծծմբալին տաք ջրերը ազդում են ոչ այնքան իրանց մէջ պարունակած ծծումբի, որքան ալդ ջրերի տաքութեան պատճառով և թէ մի քանի նշանաւոր մասնագէտներ բոլորովին չեն ընդունում, թէ ծծումբը որ և է ազդեցութիւն ունենալ սիֆիլիտական պրօցեսի և «մերկուրիալիզմի» վերայ։

Տաք, ալսպէս կոչւած անտարբեր ջրերը, որպէս երևում է պ. Բաբալեանի վեկուցումից, դեռ հնուց փառք են ձեռք բերել մի շարք հիւանդութիւնների բժշկելու համար. Ալդ հիւանդութիւնների անուաններից ուցակից իմ ընթերցողների համար դուրս եմ բերում մի քանի անուններ. դոքա են՝ բււամառիդմը իւր զանազան արտալարութիւններով, կաշւի պարբերական հիւանդութիւնները, դեղնացակի (զօլօտուլսա) ուռուցքներ, նեարդալին (շղալին, ներւալին) հիւանդութիւններ, հին կաթածահարութեան (պարալիչ, դամբլա) տեսակներ (բալց ոչ ամեն տեսակները), դանաղան ներարդեաններ, հիպերտոնզեաններ, հիստերիալի, հիպօխօնդրիալի, ներաստենիալի մի քանի ձևեր, բրալտեան հիւանդութիւններ, հնացած ձևերի սիֆիլիս և ալլն, և ալլն։

Ի՛նչ ալժմ աւելացրէք ալդ բոլորի վերայ 1) որ հանքերով ոչ հարուստ տաք ջրերը աւելի պիտանի են մեծ չափսերով խմելու համար, օրինակ՝ մի քանի քրօնիկական հիւանդութիւնների միջոցին, 2) որ անտարբեր տաք ջրերը մեծ մասամբ գտնուում են սքանչելի լեռնոտ և անտառոտ տեղերում, 3) որ ալն տեղերում, ուր կան անտարբեր տաք ջրեր, լեռներից գալիսանցնում են սառը աղբիւրներ, որոնցից օգտւում են դուշեր և ալլ և ալլ սառը վաննաներ շինելու համար, 4) որ անտարբեր տաք ջրերում նեարդալին հիւանդների համար շինում են ելեքտրական և հիւանդատածական կաբինետներ և որ ալդ ջերմութիւններում է, որ մեծ գործածութիւն է գտնում կաթնալին և կումիսալին բժշկութիւնը և բաւական անուշ վաննաները և ալլն։

«Եւ ահա ալժմ, ասում է նոյն հեղինակը, հասկանալի է, թէ ինչու անտարբեր ջերմութիւնները Եւրոպայում տարէցտարի աւելի ու աւելի մեծ նշանակութիւն են ստանում նաև չաճախորդների շատութիւնով և որ միւս ջերմութիւններից շատ սակաւները (թէկուզ նշանաւոր ծծմբալին ջերմութիւնները) կարող են համեմատուել ալդ կողմից անտարբերների հետ։ Ահա ինչու անտարբեր ջերմութիւնների մասին հանգամանօրէն գրողներից մէկը, Պօքտօր Բաուման, իրաւունք ունի պնդել, թէ «ջերմութիւններից, նորերումս որից ուժեղապէս օգտւում են, անտարբեր ջերմութիւնները աւելի գերադասելի են»։

Այս բոլոր փաստերով ուրեմն ապացուցւեց, որ Արասթումանի ա-

պազան ամենևին չի կախած նրանից, թէ նորա ջերմուկներն մէջ ծծումբը մի քիչ աւել է, թէ մի փոքր սակաւ և որ հարկաւոր չէ, որ Աբասթումանը լինի մի երկրորդ կօտերէ, ուր, Պիրենէյեան լեռներում, ծծումբը շատ մեծ քանակութեամբ է. ապացուցւեց, որ անտարբեր ջերմուկ լինե- շաւ հանդերձ, Աբասթումանը շատ լաւ ապագազ կարող է ունենալ և պէտք է ունենալ, որպէս ունին այս բոլորին և վաղուց ի վեր Եւրոպայի ան- տարբեր ջերմուկները, որոնց անուանները մանաւանդ հարուստ դասակարգին և պարբերական մամուլին հետեւողներին լաւ չափնի պէտք է լինին: Ահա ձեզ Վիլդբադը (Գերմանիայի Շվարցվալդում), Շլանդերադ, (Գերմանիայի Վիսթադերի նահանգում), Իօհաննիս-բադ (Աւստրիա, Բօհեմիայի հսկայա- կան լեռներում), Վարմերուն (Գերմանիա, Պրուսիայի Սիլեզիա երկ- րում), Եւ վերջապէս ումը չէ չափնի Գաշտաճը, որ տիեզերական հռչակ ունի (Թուրքացած ծերերի, կաթածահարների, նաղած բեւատիկների հա- մար և ալ), որը գտնուած է Աւստրիայում, Ալպեան լեռների մի նեղ հո- վիտում, նման Աբասթումանի տեղին. ումը չէ չափնի Տեպլից-Շոնաու՝ Աւստրիայում, Բիլա գեղեցիկ գետի բազմաբնակ հովիտում, որ ամեն տարի դէպի իրան է քաշում 12—13 հազար հոգի: Եւ դեռ կան ուրիշներ:

Աբասթումանը նոցա շարքումն է: Եւ Աբասթումանը մի բանով էլ ո- րոշում է չիլածներից՝ նրանով, որ նոցա բոլորից ամենաբարձրն է, քանի որ եւրոպական անտարբեր ջերմուկներից ամենաբարձրը Գաշտաճն է, որ 3.225 ոտնաչափ է բարձր ծովից, իսկ Աբասթումանը, ֆօն Կօշկուի չա- փելովը, որպէս վերը ասացի, 4.248 ոտն. բարձր է ծովի մակերևութից: Աբաս- թումանը ալպախով ամենաբարձր ակրատօտերմն է:

Այդ խօս աղբալէս, Բալց ալն, ինչ մարդս պէտք է ամենից առաջ գնա- հառի Աբասթումանում, ալը նորա կլիմայական և տեղադրական պայման- ներն են, նորա լեռնալին նօսրացած բարեխառն օդի ազդեցութիւնը ոչ միայն հիւանդի, այլ և առողջի վերալ, և առհասարակ շրջապատող բնութիւնը, որով հիացած էր նաև պրօֆ. Ռ. Ֆիրխովը իւր այցելութեան միջոցին 1881 թւականին:

Նս չեմ ուզում աւելի ընդարձակել Աբասթումանի թէ տեղի և թէ ջրերի մասին: Նոցա հետ հիմնաւորապէս ծանօթանալու համար, հարկա- ւոր կը լինէր դիմել մի շարք մասնագէտների աշխատանքներին, որոնք Աբասթումանի վերաբերեալ ստեղծել են ամբողջ գրականութիւն, որպէս Սկօրու, Լիբաու, Ռեմերտ, Շտալբերգ, Գօպաձէ, Բաբայեան, Կադկին և Բազարով բժիշկներ. քիմիկոսներից՝ Աբել, Ստրուէ, Շտակման և ալ հե- ղինական, որոնց աշխատութիւնները հետաքրքիր ընթերցողը կարող է գտնել Կովկասեան Բժշկական Ընկերութեան ժողովածուների մէջ, չը խօ- սած անթիւ մանր լօղածների և ղեկուցումների մասին, որոնք ցրած են ալը ընկերութեան նիստերի արձանագրութիւնների մէջ:

Բալց դարմանալի բան. ալըքան շատ բան կալ գրած մեր երկրի մի

գեղեցիկ «անկիւնի» մասին, բայց հասարակութիւնը և նոյն իսկ նրանք, որոնք սովորութիւն ունին Աբասթուման գնալու և քանիցս անգամ այնտեղ են անցկացրել ամրան ամիսները,— ոչ միայն այդ գրականութիւնից ոչինչ չը գիտեն, այլ առհասարակ ոչ մի քանից տեղեակ չեն. Նոքա չեն էլ հետաքրքրուում այդ գրականութիւնով, կարծես թէ մասնագէտների ասածն ա հետադարձութիւն միայն և միմիայն մասնագէտների շրջանում պէտք է մնան և երբէք այդ շրջանից չը պէտք է դուրս գան: Տգէտ և անգէտ—ման են դալիս «ըռչա»-ներում, մինչդեռ կարգաւ գիտեն և, մի փոքր հետաքրքրութիւն որ ունենան, մի քանի տեղեկութիւններ կարող կը լինեն իրար հաղորդել: Օրինակ, մի լուսաւորւած մարդ, կամ մէկը, որ իրան լուսաւորւած է կարծում, ինչպէս երկու-երեք ամիս մի ամառանոցում, որպիսին Աբասթումանն է կամ Բորժումը, կենալ, օդից ու կլիմայից միշտ խօսի և վերջ ի վերջոյ իմանում չը լինի թէ իրանց կեցած տեղերը որքան բարձր են ծովի մակերևութից: Դա խօ մի շատ հասարակ բան է իմանալը և ամենաառաջին տեղեկութիւնն է, որ մարդս, մի տեղ ոտք դնելիս, պէտք է կարդալով կամ հարց ու փորձից, բայց ճիշդ կերպով իմանալ: Բայց արի՛ ու տես, որ հազարից միայն մի քանիսը հարկաւորութիւն և պարտաւորութիւն են զգում այդ հանգամանքներից տեղեկանալ: Մնացածները գոհ են, երբ, ամառանոցից վերադառնալիս, կարող են վկայել, թէ 2—5 կամ 10 ֆունտաչափ չաղացան...

Բայց ասե՛ք թէ հասարակութիւնը մեղանում այդպէս է, ապա ո՛ր են այն մարդիկ, որոնք, գործին մօտիկ լինելու պատճառով և աշխարհք տեսած լինելով հանդերձ, չեն փորձում բրօշուրներ հրատարակել այդ հետաքրքրական տեղերի մասին և չափաւոր գնով այն մարդկանց տալ, որոնք այդ տեղերը ոտք են դնում: Կապերական Կովկասեան Բժշկական Ընկերութեան պարտաւորութիւններից մէկը հէնց այդ պէտք է լինէ՛ր: Կազմել տալ այդպիսի բրօշուրներ չափով չպատակով, որ առողջանալու և բժշկւելու տեղերի և Կովկասի կուր-օրտների մասին, որքան կարելի է, ճիշդ և առատ տեղեկութիւններ տարածւեն հասարակութեան մէջ: Դա՛ ամենքի օգուտն է, և հասարակութեան առհասարակ և հիւանդներին՝ մասնաւորապէս և Բժշկական Ընկերութեան, որը դորանով օգտակար գործ կատարած կը լինէր, և մի քանի բժիշկներին, որոնք այդ տեղերում հաստատւած են և շատ ունին, որ մարդիկ ճանաչեն և գնահատեն իրանց հարկների գանձերը: Յաժմ այդպիսի բան ոչ ոք չի արել, ոչ ոք չի մտածել այդ քանի վերալ և դեռ զարմանում են և զանգատուում, երբ այդ կուր-օրտները միշտ բաւականաչափ լիւր չեն լինում այցելուներով: Ահա ինչու գովելի է Աբասթումանում գործող բժիշկներից մէկի, պ. Ս. Ամանեանցի փորձը՝ իւր կեցած տեղի հետ գոնէ ուսերէն ընթերցող հասարակութեան մանրամասնօրէն ծանօթացնել, չօղածներ տալով Թիֆլիսի «Նովոէ-Օբզորենիէ» թերթին: Հայ բժիշկներ, հետևեցէ՛ք տւած օրինակին և մի՛ մոռացէք առան-

ձին բրօշխրներով հրատարակել ան բոլորը, ինչ կարող է ըմբռնել լինել նաև ոչ խիստ մասնագետ, բայց հարցասէր հասարակութեան:

Այս, եթէ կարելի է ասել, ամարանոցալի խորհրդածութիւնները ես կ'ուզէի փակել մի ցանկութիւն իսկ չափնելով: Այդ կը լինի բոլորովին անսպասելի. այդ ես գիտեմ. բայց ի՞նչ արած, որ շատերը ինձ հետ համաձայն կը լինեն այդ բանում: Հանգամանքը սա է, որ մենք, գրասէրներս, շատ անգամ զգացել ենք, թէ ո՛րքան սակաւ իրական շփում կ'ալ մեր՝ կովկասեան հայերիս և տաճկահայերի մէջ: Թողնենք մի կողմ հատ-հատ վաճառականներին, որոնք մի-մի գալիս են մեր կողմերը: Թողնենք և մեղաճարակներին, որոնք արհեստաւորներին, Շատ և շատ սակաւ է պատահում, որ կովկասեան մի հալ իւր մօտ տեսնի մի տաճկահայի, մանաւանդ մի քիչ «բարձր» շրջաններից և կամ գրադէտ դասակարգից: Բայց մենք գիտենք, որ նրանք էլ մի քիչ հեռաւոր ամարանոցների կարօտութիւն քաշում են. և, թէպէտ ոչ մի վիճակագրութիւն չ'ունիմ ձեռքիս, բայց անկասկած է, որ արտասահմանեան կուր-օրտներում (խօսքս Աբասթուանի ջերմուկների նման անտարբեր ջերմուկների մասին է) կան նաև ճանկաստանից դնացած հայեր: Արդ, եթէ նոքա իմանան այս մի բանը, որ Բաթումից մինչ Աբասթուան՝ նոր շօսելով 60 վերստ, որ ասել է մօտ 65 կիլոմետր, ուրեմն ընդամենը 8 ժամաւ ճանապարհ է, ինչ խօսք, որ հեռու ամարանոցներ սիրողները և կամ հիւանդներից շատերը նաև Աբասթուանին և սրանից 7—8 ժամ հեռու Բօրթօմին հերթ կը ճանակեն և ալդտեղ իրանց աղգակիցներին ժամադիր կը լինին: Դորա մասին կոմմենտարներ աւելորդ են:

Ճանապարհը Բօրթօմից՝ Աբասթուան անցնում է Ախալցխայի միջով: Ախալցխան մեր պարբերական մամուլի մէջ անըման իւր մասին խօսեցնել է տեւի, մանաւանդ խօսալ տարի,— ու չի վիշում անտեղի խալտաակ անցքերը դպրոցի պատերի մէջ,— որ ես մի առանձին անհամբերութեամբ սպասում էի նորա տեսնելուն: Հեռուից այդ քաղաքը բաւականին լաւ տեսք ունի. շրջապատւած երեք կողմից ոչ շատ բարձր լեռներով, քաղաքը մի քանի վերստ հեռուից, թաղած է երևում ալդիների մէջ: Բայց որքան մօտենում էք— անըման հիասթափւում էք: Սրբ ծուռ էք ճանապարհը լեռան մօտով, Ախալցխա մտնելու համար,— ալդտեղ միայն տեսնում էք քաղաքի բերդի մասը: Որը հին մասն է, բնակեցրած գլխաւորապէս հրէաներով և հայերով: Հրէաների թաղում ո՛չ մի բուսականութիւն. տները փոքրիկ և խիտ իրար մօտ շինած, անճոռնի, անարեւոտ, կեղտոտ տներ են, և երեկ նոյնպէս են և բնակիչները: Տպաւորութիւնը ծանր է. մարդ խղճում է դրանց, առանց օգնել կարողանալու...

Այդ թաղի առջևով անցնում էք կամուրջը, որ շինած է փոսխով գետի վերայ, այն գետի, որը միանալով Ախալցխայից ներքև Խրդըզ գետի

հետ, կազմում է իսկական կուր գետը: Կամուրջից դէնը սկսում է նոր-Ախալցխան, որը ամբողջապէս բնակեցրած է հայերով: Ճանապարհը դէպի պօստի կապարանը բարձրանում է վեր. երկու կողմը խանութներ են և արհեստանոցներ: Մի քանի բովէից լեռնէ կառքը ծուռում է ձախ փողոցով, որի աջ կողմում աչքի է ընկնում քաղաքալին ալլին, որ գեղեցիկ տապաւորութիւն է թողնում:

Կապարանից ընկերոջս հետ շտապում ենք քաղաքը այցելելու: Անցնում ենք գլխաւոր փողոցը ծալքէ ծալք, Բալց է՛ս ինչ բան է. մի հատ օրինաւոր տուն չը կալ. ինչ որ փոքրիկ ու ցած, անշուք, անարեւատ խրճիթներ, առանց բազի, լետիկ երեսցող փոքրիկ պարտէզով: Տաւարութիւնը ողորմելի է: Մեծ փողոցի ամբողջ ընթացքում հազիւ կան երկու երեք չէն տներ՝ երկպարկանի, բարձր: Այդ մանրիկ տները մէջ բնակողների կեանքը և նիստն ու կացը երեւում է արդէն նրանից, որ դրեթէ առանց բացառութեան, ամեն մի տան մուտքի տալանում խմբած են 3, 4, 5 և աւելի կանաչք ու աղջիկներ, աչնպէս որ կարծես կանանց բոլոր կեանքը ալը տալաններումն է անցնում և սենեակները կարծես աւելորդ են: Ինչ փողոցով անցալ, տեսարանը նույն էր. ոչ մի տեղ չը տեսալ իրանց տան տալաններում խմբած կանանց և աղջիկների մօտ մի գիրք, մի լրագիր: Կամ վարահաչ խօսում են և կամ ձեռագործով են զբաղւած: Իրօծիս կը լինէր դաշնամուրի և ալ դորա նման բաների մասին խօսելն անգամ: Մի գաւառացի հալ տիկին և օրիորդ, նոյնպէս գաւառացի մի հալպարոն, որոնց հետ միասին էինք եկած, բալց որոնք զնացել էին մէկի մօտ այցելութեան, վերադարձան կապարանը բերելով իրանց հետ միանգամայն նոյն տապաւորութիւնները: Պարոնը նկատեց նաև, որ ժողովուրդը պէտք է շատ ծով լինի, քանի որ, ինչ տան պատից նա տեսել է քարը վալը ընկած, պակաս տեղը աչնպէս էլ մնացել է, և որ ալը կարելի է նկատել ամեն քալափոխում:

Նս լաճախ կարդում եմ լրագիրներում Ախալցխալից թղթակցութիւններ, որոնց մէջ հէնց աչն է որ գրում են քաղաքալին վարչութեան անգործութեան մասին: Նս դատաւճիւռ չեմ տալիս ալը վարչութեան գործունէութեան մասին առհասարակ. բալց այսքանը կ'ասեմ, որ, եթէ նորա գործերից մէկը փողոցները շինելն է՝ և պահպանելը, իմ տեսած փողոցները իրանց՝ անհարթութիւններով, խորտ ու բորտերով հանդերձ, աւելի պատիւ են բերում Ախալցխալի նման քաղաքին, քան ալը քաղաքի տները, որոնք ողորմելի են, որպէս ողորմելի է երևում և բնակիչների կեանքը:

Ինչիցն է քաղաքի ալը անշքութիւնը: Այդ խնդիրը ինձ պարզեց մի ախալցխացի ծերունի, 75 տարեկան ծերունի, որը դեռ ևս լիակատար տէր է իւր մտաւոր և հոգեկան կարողութեան: Այդ ծերունու ընտանիքն է, որ իմ ուղեկից տիկնոջ, պարոնին և ինձ, իբր ծանօթների, հերարարեց Աբասթումանից մեր վերադարձի ժամանակ: Այդ ընտանիքումն է,

որ ես ճանաչեցի բուն ախալցխացուն, բայց արդէն ունեոր դասակարգից: Բայց ունեոր և չունեոր, շատ թէ քիչ փակած քաղաքներում, նմանութիւններ ունին շատ և շատ աւելի, քան այդ կարելի է ասել մեծ քաղաքների մասին, հաշուելով դոցա մէջ և Թիֆլիսը: Մեզ հիւրասիրող ծերունին ունի մի պառաւ կին, որը իւր նման զարթ է, ունի չորս որդի, որոնցից անդրանիկը մօտ 45 տարեկան է: Դա է ալժմ տան սիւնը, դա է շարունակողը հօր արւեստի, որը երկաթագործութիւնն է: Միւս տղերքը ուրիշ գործերում են:

Այն, ինչ արտաքուստ, քաղաքի տեսքից ու շնորհքից չի երևում, այդ երևաց մեզ հիւրասիրողների մէջ.—բուն հալկական հիւրասիրութիւն, առատ սրտից բղխած: Ախալցխայում դեռ ևս իւր կատարեալ ուժի մէջ է հալկական նահապետական սովորութիւնը, որի շնորհիւ մի մարդու որդիներ և թոռներ անբաժան միմեանց հետ կենում են: Նս այդ սովորութիւնը շատ տեսակէտներից չեմ հաւանում և մինչև անգամ մեր կեանքի զարգացման համար բոլորովին աննպաստ պատման եմ համարում: Բայց որ այդ սովորութիւնը ևս իւր հրապուրներն ունի,—ոչ ոք չի կարող հերքել, մի պալմանով, որ անխախտ մնալ այդ կարգ ու կանոնի հիմքը՝ խորը պատկառանք և հնազանդութիւն տան մեծին և նորան, ում վերաջ այդ մեծը անց է կացնում իւր իրաւունքները: Առանց այդ սկզբունքի, այդ սովորութիւնը հասարակական ամենամեծ չարիքներից մէկը կը լինէր: Որքան ուրեմն մեծ բաղդ է, երբ այդպիսի մեծ դերդաստաններում տան մեծը իւր կոչման բարձրութեան վերայ է կանգնած, երբ նա բարի է և խելօք:

Նս չափոնցիլի մի քանի տպաւորութիւնները Գ. աղային: Ախալցըխայում պարոն խօսքի տեղ չաճախ աղա են ասում: Գ. աղան պատմեց մի քանի բաներ Ախալցխայի անցեալից ու ներկայից: Ներկայ ախալցըխացիք գաղթականներ են կարինից և եկել են կարապետ արքեպիսկոպոսի առաջնորդութեամբ: Գ. աղայի ասելով, Տաճկաստանից այդ տարի դուրս եկած գաղթականների թիւն էր 96.000 հոգի: Ի՞նչ մեծ գաղթականութիւն ուրեմն: Միմիայն կարին քաղաքից գաղթողների թիւն է եղել 4000 տուն, ուրեմն երեւի 20—30.000 հոգի, եթէ ոչ աւելի: «Նս լաւ լիշում եմ այդ գաղթականութիւնը, ասաց նա. ևս այն ժամանակ 14 տարեկան տղա էի: Սոսկալի բան է գաղթականութիւնը. թշնամուս չէի ուզիլ այն վիճակը, որի մէջ ընկանք, գաղթելով Ախալցխա: Բերին մեզ ալտոնդ, է՛հ, դէ տուն չ'ունէինք, տեղ չ'ունէինք, օգնական չ'ունէինք. գործը թողած, ապրուստ չը կար: Նշած տների մէջ մի տեսակ տեղաւորեցինք, մի տան մէջ 20—30—50 հոգի ապրելով և ամեն տեսակ զրկանքներ կրելով: Հէնց միայն ալտոնդ ո՛րքանը հիւանդութիւնից ու ժանտախտից մեռան: Ռուսաց կառավարութիւնը ամեն մի տան տեց 60 բուբլի՝ մեր առաջին պիտոնքները հոգալու համար. բայց ի՞նչ կարելի էր անել 60 բուբլիով: Գաղթողներից

շատերը փախչում էին, բայց կառավարութիւնը խստիւ արգելում էր, բըռնում էր նրանց և կրկին լետ բերում: Բնակութիւն հաստատելու համար տւին մեղ քաղաքի ահա այս մասը, որը այն ժամանակ դատարկ էր և ուր միայն ալդիներ կալին: Կառավարութիւնը մեղ տեց տեղ բնակութեան համար մեծ տարածութիւն, մինչ ալստեղից երեք վերստ հեռու Կուր գետը (Արդահանի գետ կամ Խրթըզ չալ): Բայց այն ժամանակ մենք ալդ չը գնահատեցինք: Միթէ, ասում էին գաղթողները, կարելի է ալսքան իրարից հեռու տներ շինել, ալսքան իրարից հեռու բնակել... Հաւաքւեցինք ահա ալս ուր քաղաքի տեղը: շինեցինք միայն այնքան և ալնպէս, որ մի տեսակ բնակել կարելի լինէր...»

Իսկը սա է, որ Կարինի և Բարձր-Հալքի ժողովուրդը բաղ ու բախչի սովոր չէր և չէ. ինչ որ տեսել էին Կարինում, գաղթականները նոյն ձևի և իրանց չքաւոր հասկացողութեան համեմատ բնակութիւն էին հաստատել իրանց նոր հայրենիքում և ալնպէս էլ, քիչ թէ շատ փոփոխութիւններով, մնացել են մինչ այժմ:

Բնակիչները արհեստաւոր ժողովուրդ են և քաղաքը—արհեստաւորների քաղաք է գլխաւորապէս: Գ. աղալի ասելով, Կարինից գաղթողների մէջ կալին մեծատուններ, որոնցից միայն քիչը մնում են իրանց հարստութեամբ. այժմեան քիչ թէ շատ ունեւորների մեծ մասը—նոր հարստացած են և չեն պատկանում գաղթելու ժամանակաւ աւազանիներին:

Իբրև հին Կարինցի և առհասարակ վաղեմի տաճկա-հայերից, որոնք դեռ վառ կերպով փչում են իրանց նախկին հալեանքը, Գ. աղան մեծ հետաքրքրութեամբ ոչ միայն հետևում է Տաճկա-Հալաստանի կեանքին, այլ և մեծ հաճութեամբ կարդում է ալդ երկրի մասին գրուածքներ: Նորա հետաքրքրութեան առարկան, այժմեան գրականութեան մէջ, «Մուրճ»-ում տպւող «Ալց»-ն է Թիւրքաց Հալաստանին՝ պ. Լ. Սարգսեանցի և պ. Ատրպետեանի «Խե-Կարապետը»:

—Ի հարկէ, ասաց ճաշին Գ. աղալի մեծ որդկերանցից մէկը, պ. Սարգսեանը շատ բան չափազանցել է, առանց ալդ չէր լինիլ...

Ես շտապեցի լալտնել, որ «Ալցի» հեղինակը ամենևին միտք չի ունեցել և չ'ունի Տաճկա-Հալաստանը զօրով սև դուրս բերելու, այլ նա նկարագրում է տեսածը:

—Ի՞նչպէս կը կարծես, բաբա, դիմեց հօրը նորա սկեպտիկ որդին. կ'ուզեն իմանալ, թէ ան գրածները չափազանցրա՞ծ են, թէ ոչ:

—Ո՛չ, ամենևին, պատասխանեց Գ. աղան. «Մուրճ»-ին մէջ ան գրածները շատ ճիշդ են. որքան ալ տխուր են, բայց մարդը զորդ տեսածը նկարագրեր է: Շատ լաւ գրած է. շատ ճիշդ գրած է: Կարելի է որ պստող ու ալնտեղ... դժւարացաւ շարունակել Գ. աղան, էհ, դէ... Կարելի է..., բայց ի՞նչ ասեմ, որդիս, իսկ և իսկ անպէս է, ինչպէս գրած է, լաւ կը փշեմ:

«Խե կարապետ»-ը ևս շատ հետաքրքրում է Գ. աղալին. որովհետև նա դրնում է՝ որ այդ վէպի մէջ դուրս բերած տիպերի և իւր անձնական փորձի մէջ համեմատութեան շատ կէտեր կան:

Ախալցխայի մասին, որը 15—16.000 բնակիչ ունի, ընթերցողս թող չը սպասի, թէ պէտք է մի լիակատար նկարագրութիւն տամ: Անցնելով, սակայն, նկատենք, որ բնակիչների մեծագոյն մասը հայեր են, որոնց մէջ և չը գիտեմ՝ ո՛րքան հայ-կաթօլիկներ: Լուսաւորչակները ունին չորս եկեղեցի: 1) Ամենափրկիչ, որ է մայր-եկեղեցին: 2) Սուրբ Ստեփաննոս, հին քաղաքում: 3) Լուսաւորչակ եկեղեցի: 4) Սուրբ Նշան: Կաթօլիկ հայերը ունին երկու եկեղեցի, մէկը հին, միւսը նոր քաղաքում: Հայերից չնոյզ դալիս են հրէաներ և ապա մի քանի տուն վրացիք, լոյներ և տաճիկներ: Ռուս աղգարնակութիւն չը կա: Իսկ ուղղափառ եկեղեցին բնորոշում է, հին մասում, «բաբաթի» վերայ:

Ձը մոռանանք նաև էս տևտիկը: Թիֆլիսում շատ հուշակած է տխուր լիցիոց կանանց գեղեցկութիւնը: Նրբ միղանում գաւառները բաժանում են տիպերի, Ախալցխային, իբրև բաժին, ընկնում է կանանց գեղեցկութիւնը, ինչպէս Ղարաբաղին՝ մարդկանց գեղեցկութիւնը, և այդ դէպքում չեն մոռանում լիչել Ախալցխայի կանանց ինքնուրոյն գեղեցիկ հակական հագուստը և Ղարաբաղի կանանց անճոռնի հագուստը: Եւ ի՞նչ, հագուստի կողմից ի՛նչ մեծ զանազանութիւն. և ո՛րտեղից որտեղ... Ախալցխայ ասելով, ի հարկէ, պէտք է հասկանալ Կարին կամ Երզրում, որտեղից նոքա եկած են: Բայց Ախալցխայի կնոջ հագուստը ճաշակաւոր է, որպէս շատ բան ճաշակաւոր է, ինչ զուտ հայկական է, առանց խառնուրդի մօնգօրականի և թաթարականի: Աղջիկը ճիւղում է կարգած կրճողից իւր ֆաս-փրկակիւղով, որը գլխի գեղեցիկ և ճաշակաւոր ծածկոց է: Դորա տեղ կինարմատը ունի ևս զմա, ալսինքն ծածկոց. հագուստի մընացած կտորները նոյնն են: Գլխի զարդի համար՝ չալովին, վարդը (աւելի ընկիէֆ հանած ճակատանոց), կտուցը (մարգարտի շարք), ոսկի շէրիթը (ոսկի շարք), մարմնի վերայ՝ կրծկալ, քիւպպա, գոգնոց, շէրիդ (գօտիկ) և՛ իբր ոտնաման՝ մաս պապուճ, առանց կրնկի, գեղին գոնի:

Իսկ ինչ վերաբերում է կանանց տիպարին, անկարելի է չը վկայել որ այդ տիպարը գեղեցիկներինն է. նա ունի որոշ և խիստ կտրած գծեր, որոնք ընդհանրապէս խոշոր են: Բայց հակառակ կանանց, տղամարդիկ ընդհանրապէս գեղեցիկ առնական տիպար չեն ներկայացնում:—Փոքրիկ, աննշան, լաճախ աղեղ, առանց խիստ գծերի: Դա՛ բնորոշ է, որովհետև, գոնէ իմ դիտածովը, հայկական ցեղի մէջ, մեզանում, Անդրկովկասում, տըղամարդկանց տիպարը կանանց տիպարից գերազանց առաւելութիւններ ունի: Անդրկովկասից դուրս՝ Մշեցիք այդ կանոնից բացառութիւն չեն կազմում: Ով չէ հիացել մեկեղև տիպարով, որքանով որ նրան կարելի է ճանաչել մանաւանդ Թիֆլիսում եղած բազմաթիւ օրինակներով: Նոյն իսկ

մեր օտարամոլ թիֆլիսի, քաղվահայ, թէ մարդկանց և թէ կանանց հասարակութեան աչքից չէ վրիպել այդ երևույթը։ Բարձր-Հալքը, մասնաւորապէս կարինը, պէտք է որ ներկայացնի հակառակ պատկերը։ Գոնէ եթէ Ախալցըխան կովկասեան կարինն է, կարինի կնոջ տիպարը, իւր գեղեցկութիւնով, պէտք է գերադանցէ տղամարդու տիպարից։ Վանի հայերի մէջ, իմ գեռ ևս ոչ լիակատար ծանօթութեան համեմատ, պէտք է որ տղամարդու տիպարը շատ աւելի ստոր լինի Մուշի հայերի տիպարից։ Պօլսեցի հայ տղամարդը չնչին է, հայ կինը՝ նշանաւոր է թէ կազմաւորով և թէ տիպարով։

Տիպարների որոշիւր և նոցա մանրագնին հետազոտութիւնը շատ տեսակէտներէ կարեւոր է և հետաքրքրական։ Հայկական նորագոյն և հրեադոյն դրականութիւնը այդ նիւթի մասին գրեթէ ոչինչ չի տալիս։ Բայց անիրաւացի կերպով։ Տիպարները իրարից որոշում են, որպէս բնաւորութիւնները որոշուում են։ Որ և է հետազոտութիւն «հալի» մասին կը լինի շատ թերի, առանց հայկական ցեղի տիպարների համեմատական հետազոտութեան և նոցա գնահատութեան։ Ճիշդ է, որ գնահատութիւնը ամեն մարդու գործ չէ։ Այստեղ հարկաւոր է մի մարդ, որը ճաշակի հետ միացնել կարողանալ բոլորը, ինչ կա՛ եւրոպական դրականութեան մէջ այդ նիւթի մասին՝ օտար, հին թէ՛ նոր աղգների վերաբերեալ։ Ահա՛ մի նիւթ, անսպառնի նիւթ մեզ խոստացած պատկերադարձ թերթերի համար, եթէ միայն նոքա ձեռնհասութիւն ունենան դոնէ մի աղպարի ծառայութիւն անելու հայկական դրականութեան։

ԼՈՒՍԻՆԻ

ՏՅՂԵԿԱԳԻՐ ԻԶՄԻՐԵԱՆՅ ԿՏԱԿԻ ԳՈՐԾԱԳԻՐ ՄՆԱՅՈՒՆ ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎՈՅ Ի ՀԱՆԳԻՍԻ ՍԱՀԱԿ-ՄԵՍՐՈՊԵԱՆ ՄՐՅԱՆԱԿԱՐԱՇԽՈՒԹԵԱՆ
 Ի 29 ԿՈՆԻՍԻ 1889.

Այս երրորդ տարեշրջանն է ալն գրական հանդիսին, որ տեղի կ'ունենայ աստ ի մալրաքաղաքիս, ըստ բարենպաստ կտակի բարեկիշատակ Յովսէփայ Իզմիրեանց Ղալարեցու, որ ինչպէս իւր կենդանութեան ատեն քաջալեր հանդիսացաւ Ազգային Պատմութեան և Դպրութեան համար աշխատող գրիչներու, նոյնպէս և լեռ մահւան կտակաւ աւանդած է շարունակել այդ քաջալերական նպաստը առ արժանաւորս, ի ձեռն Ազգային Պատրիարքարանի կարգեալ Յանձնաժողովու, լատով հանդիսիւ, և լաւուր հանդիսաւոր տօնի Սրբոց երանելի թարգմանչաց Մեծին Սահակայ և Մեսրոպայ բաղնիքախա շարցն մերոց, որոց անմուանալի և վեհ լիշատակը կը տօնէ ալսօր մեր Հայրենի Առաքելական Եկեղեցին։